

Рецензії

Галь Б.О.

Таємниця одного адміністратора

О.М. Бобкова.

А.Я. Фабр: Портрет адміністратора на фоні епохи

/ Под ред. и вступ. ст. А.А. Непомнящего.

Симферополь, 2007, 312 с.

(Библиография крымоведения; Вып. 8).

Провінційний чиновник, особливо дореформених часів, – і досі рідкісний гість на сторінках вітчизняних наукових монографій, дисертаційних досліджень, ба, навіть, статей у спеціалізованих періодичних виданнях. Поясненням цього феномену є, мабуть, сформована ще класичною російською літературою і діячами доби Великих Реформ слава більшості миколаївських чиновників чи то як «сірості», посередності (стор. 73), чи то як хабарників і крадіїв [1]. З іншого боку, тривалій відразі до студій з адміністративної історії прислужилася логіка т.зв. «національного нарративу», за якою місцевий представник імперської адміністрації видавався своєрідним «чужинцем» – колоніалістом чи колабораціоністом.

Втім, останні десять років досі так само національно орієнтовані англо- і російськомовна історіографії демонструють тенденцію до «імперського повороту» («imperial turn»), зокрема, актуалізуючи і переосмислюючи проблематику адміністрування Російської імперії [2]. Вкупі зі зростаючою від часів Великих Реформ кількістю поодиноких праць із історії місцевого управління [3], зокрема, і біографічного спрямування [4], це дозволяє очікувати і вітчизняного ренесансу студій у царині адміністративної історії.

Симферопольська дослідниця О.М.Бобкова зупинила свій дослідницький вибір на відносно малознаній постаті уродженця Криму Андрія Яковича Фабра (1789-1863), чия карколомна адміністративна кар'єра розпочалася із посади канцеляриста Таврійської казенної експедиції (1804) і завершилася на посаді катеринославського цивільного губернатора (1857). Реконструкція функціональних обов'язків була органічно доповнена при цьому аналізом позаслужбових захоплень, аби отримати не просто історію більш як півстолітнього кар'єрного росту, а саме багатовимірний «портрет адміністратора на тлі епохи».

Структурно монографія складається із 9 «основних» і 3 «додаткових» розділів, іменного і географічного покажчика.

Із числа основних розділів один присвячений історії дослідження постаті А.Я.Фабра в історичній літературі, чотири розділи («В начале жизненного пути», «Администратор николаевской эпохи», «Во главе Екатеринославской губернии», «Устроитель губернского города Екатеринослава») – власне адміністративній діяльності А.Я.Фабра, один – службі за дворянськими виборами («Член Таврического губернского по крестьянским делам присутствия») і три («Подвижник развития краеведения», «У истоков музейного дела на Юге Украины», «Назвать тайного советника Фабра дом призрения сирот...») – його позаслужбовим захопленням. Основні розділи прекрасно проілюстровані портрета-

ми історичних персоналій (до яких додаються короткі біографічні довідки) і репродукціями картин і малюнків, що зображують згадувані місцевості [5]. Додаткові розділи вмістили в себе вже раніше опубліковані свідоцтва очевидців, а також вперше введені до наукового обігу листи і рукописи А.Я.Фабра.

Зазначимо, що за наявності окремого розділу «Неизвестные рукописи А.Я.Фабра» видається необґрунтованим штучне збільшення невеликих основних розділів за рахунок включення до них окремих текстів, що вийшли з-під пера адміністратора, а тим більше повного тексту царського Маніфесту від 19 лютого 1861 року (стор. 138-142). Так, до розділу «В начале жизненного пути» ввійшло «Предположение о разведении лесов в Таврической губернии. Взгляд на Таврическую губернию, в отношении ея к лесоводству» (стор. 43-47), а до розділу «Член Таврического губернского по крестьянским делам присутствия» – доповідь 1861 р. про стан нерозглянутих справ у Таврійській губернії (стор. 144-146). Натомість, записка «о необходимости «привести в известность и рассмотреть дела по жалобам крестьян и дворовых людей на помещиков за злоупотребления властью последних, начавшиеся еще до освобождения крестьян и еще не решенные» (1861), до якої ця доповідь і була додатком, а також «Замечания на проект правил о найме сельских работников» (1861) відсутні як в основному тексті, так і в додатках (якщо роботи втрачені, то це мало бути, принаймні, прокоментовано).

Сильний бік рецензованої монографії – оперту на першоджерела деталізовану реконструкцію життєвого шляху героя – зазначено вже автором передмови, доктором історичних наук, професором А.А.Непомнящим: «Автору книги <...> удалось не просто восстановить разнообразный ход событий жизни своего героя, но и подтвердить свои выводы и наблюдения многочисленными уникальными документами, проливающими свет на различные страницы истории всего Новороссийского края, Екатеринославщины и, конечно же, Крыма» (стор. 9). Особливо ретельно виписані катеринославський етап службової кар'єри А.Я.Фабра, його позаслужбові (історичні, дендрологічні та мінералогічні) захоплення, історія заснованого чиновником у м. Сімферополі сирітського притулку для хлопчиків (аж до його занепаду на початку 1920-х рр.).

Втім, попри відносно сильну аналітичну частину, синтетична частина монографії – помітно слабша. Окрім незрозумілої відсутності в роботі авторського вступу і післямови, йдеться про непереконливість, поспішність чи викривлену логіку побіжних висновків.

Як приклад, на підтвердження тези про відсутність контактів А.Я.Фабра із дружиною авторка посилається на відомості формулярних списків: «В ранних документах в графе о семейном положении значилось: женат детей не имеет; в поздних формулярных списках говорилось о том, что чиновник холост» (стор. 49). Висновок про те, що «А.Я.Фабру удалось развернуть в Екатеринославской губернии значительное по меркам того времени дорожное строительство» (стор. 82), проілюстровано єдиним прикладом будівництва шосе «через песчаный берег р. Днепра от г. Екатеринослава до станции Подгородней, по почтовой дороге на Харьков» (1851-1854) (стор. 83). При цьому згадано, що вже «к середине 50-х годов XIX века объем дорожных работ постепенно уменьшался и в

итоге был сведен на нет» (стор. 84). Так само, навряд чи «отличительной чертой администрации А.Я.Фабра являлось то, что решение финансовых проблем осуществлялось с позиций долговременной экономической стратегии» (стор. 87). Особливо якщо виходити лише із аналізу проекту катеринославського віце-губернатора М.П.Вульфа (1850), який був «вынужденной мерой в связи с необходимостью завершения ряда мероприятий по благоустройству населенных пунктов губернии. Средства были необходимы в срочном порядке» (стор. 88).

Але чи не найприкріше, що поза увагою авторки монографії залишились мотиви поведінки і логіка кар'єрного росту адміністратора, так би мовити, «загадка А.Я.Фабра», до формулювання якої О.М.Бобкова підводить читача впритул. Адже хоча заповідання статків А.Я.Фабра на створення сирітського притулку і є, фактично, наскрізним сюжетом монографії, якому присвячені її перші і останні рядки, природа цього рішення (як і природа коштів [6]) залишається незрозумілою. Посилання на особистий приклад матері, «известной современникам как покровительница страждущих», видається непереконливим (адже оцінку взято із некрологу в офіційній газеті часів перебування А.Я.Фабра на посаді правителя канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (1843)!). Скоріше, варто припустити, що мова йде про єдину ланку цілого ланцюжку «дивних», як на «німця»-чиновника, вчинків і подій, де і скандальний шлюб, і позашлюбна дитина від кріпачки – хатньої служниці, і дивакуватий, неприйнятний оточенню спосіб життя...

Втручання матері документально зафіксовано лише у першому епізоді. І хоча дослідниця стверджує, що шлюб було взято «вопреки обоюдной воле» (стор. 48), втім із наведеного нижче уривку із прохання М.Ф.Фабр (Гроскрейц) можна зрозуміти, що проти була власне мати, якою ж була позиція самого нареченого – невідомо. Не виключено, що і зникнення згадок про позашлюбну дитину (хлопчика Павла) так само пояснюється втручанням М.Ф.Фабр (Гроскрейц), яка, натомість, «устроила приличным замужеством судьбу бедной, круглой сироты, которую призрела она у себя и воспитала как родную дочь» (стор. 198).

Відсутність докладних відомостей про ймовірного батька А.Я.Фабра – О.С.Таранова-Білозера (на подив, йому присвячено лише коротеньку біографічну довідку), якщо не рідного, то прийомного, – дозволяє лише вказати на наявність певних паралелей їх життєвих шляхів: кар'єра обох була пов'язана із Катеринославом і Сімферополем (обидва, навіть, займали в різні часи одну й ту саму посаду таврійського крайового/губернського прокурора), обидва брали нерівний шлюб (в батька нерівність була становою, а в сина – віковою), позашлюбних дітей і обидва на схилі років заповідали свої кошти на благодійність. Втім, чи то був збіг, характерний для певного кола, чи дійсно син свідомо/підсвідомо відтворював життєвий шлях батька (рідного чи то прийомного) – казати напевне зарано.

Героя монографії визначено не лише як «одного з найбільш успішних представників чиновницького апарату регіону» (стор. 71), а й (дещо претензійно) як «одного з найкрупніших адміністраторів миколаївської епохи» (стор. 29). Висновок авторки про те, що «основными факторами, повлиявшими на его <А.Я.Фабра> интенсивный карьерный рост являлись, прежде всего, незауряд-

ные личные качества, целеустремленность, профессиональный подход к выполнению своих обязанностей» видається, в цілому, вірним, але навряд чи він впливає із «обзора материалов, характеризующих семью и социальное происхождение будущего екатеринославского губернатора» (стор. 52). Загалом же, адекватна оцінка службової кар'єри А.Я.Фабра можлива лише із ретельним вивченням соціальних, освітніх, майнових і вікових цenzів представників провінційної адміністрації [7].

Важко стверджувати, що службова кар'єра А.Я.Фабра на своєму початку (1804-1819) завдячує протекції того ж О.С.Таранова-Білозерова, але, принаймні, йому він завдячує якісною домашньою освітою, отриманою вже після розриву батьків. Знову ж таки, якщо не погодитись із авторкою, що ключовим етапом у розвитку кар'єри А.Я.Фабра стало призначення на пост таврійського губерньського прокурора (1825), і припустити, що шанс проявити свої здібності з'явився після зарахування до штату таврійського цивільного губернатора (1818) і, особливо, із призначенням чиновником для ведення слідчих дій (1819), то, скоріше за все, йдеться саме про протекцію (і, ймовірно, О.С.Таранова-Білозерова). Оскільки інакше важко пояснити наближення до губернатора особи, відомої скандальним шлюбом (близько 1807) і звинуваченнями у зловживаннях, пов'язаних із незаконною порубкою феодосійського лісу (1816-1817).

Загалом, свідомо чи ні, але сімферопольська дослідниця задля створення портрету провінційного чиновника миколаївської доби обрала людину, чий спосіб життя, сімейна історія, модернізаторські («нівеляторські») настрої і, навіть, певною мірою, портрет дивною мірою співпадають із щедрінським образом Угрюм-Бурчєєва [8], що говорить про певну типовість цього «нетипового» чиновника.

Примітки:

1. Див., наприклад: Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М.: Мысль, 1978. – С. 143.
2. After the Imperial Turn: Thinking with and through the Nation / Ed. by Antoinette Burton. – Durham: N.C. Duke Univ. Pr., 2003; A New Imperial History: Culture, Identity and Modernity in Britain and the Empire, 1660-1840 / Ed. by Kathleen Wilson. – Cambridge: Cambridge Univ. Pr., 2004; Российская империя в сравнительной перспективе. Сборник статей. – М.: Новое издательство, 2004; Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: Антология. – М.: Новое издательство, 2005.
3. Блинов И.А. Губернаторы. Историко-юридический очерк. – СПб., 1905; Pinter W.M. The Social Characteristics of the Early Nineteenth-Century Russian Bureaucracy // Slavic Review. – 1970. – № 29. – P. 429-443; Monas S. Bureaucracy in Russia under Nicholas I // The Structure of Russian History / Cherniavsky M. (ed.). New York: Random House, 1970. – P. 269-281; Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М.: Мысль, 1978; Lincoln W. In the vanguard of reforms: Russia's enlightened bureaucracy, 1825-1861. – Dacalb, 1982; Ерoшкин Н.П. Местные государственные учреждения дореформенной России (1800-1860 гг.): Учебное пособие. – М.: МГИАИ, 1985; Шумилов М.М. Местное управление и центральная власть в России в 50-х-начале 80-х гг. XIX в. – М.: «Прометей», 1991; Морякова О.В. Система местного управления России при Николае I. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998; Уортман Р.С. Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России. – М.: Новое литературное обозрение, 2004.

4. Горшман А. Первый красноярский губернатор (А.П.Степанов 1822-1831 гг.) // Енисей. – 1991. – № 5; Левченко Л.Л. Миколаївський військовий губернатор І.І. де Траверсе // Український історичний журнал. – 2000. – № 6; Дамешек И.Л. Иркутский губернатор Трескин // Иркутская область в панораме веков. – Иркутск, 1997; Матханова Н.П. От Трескина до Муравьева-Амурского (биография сибирского чиновника) // Гуманитарные науки в Сибири. – 1994. – № 2; Марасанова В.М. Адмирал И.С.Унковский – ярославский губернатор (по документам ГАЯО) // Отечественные архивы. – 2004. – № 5; Пушкарь А.И. Н.Севрюгин – тульский губернатор. – Тула: Пересвет, 1996. – 63, [1] с.

5. Втім, задоволення від вдалого дизайну монографії псує велика кількість орфографічних і стилістичних помилок. Більше того, не вичитаними є навіть вихідні дані, де не вказано видавництво, а також наявні розбіжності щодо місця видання монографії – зазначено і Київ (стор. 3), і Сімферополь (стор. 4).

6. Авторка непрямо вказує лише на одне з можливих джерел накопичення величезних як на той час коштів (чверть мільйона карбованців сріблом і 10 тис. га земель і угідь у Криму). «Канцелярия генерал губернатора не только концентрировала информацию о случайных археологических находках, но и прилагала максимум усилий для того, чтобы получить сами предметы старины. <...> Возглавляемая А.Я.Фабром канцелярия поступавшие из провинции древности отправляла в музей ООИД» (стор. 161). Втім, вбачається різниця із наступним формулюванням: «Все письма, отчеты, дары, которые приходили на имя правителя канцелярии генерал-губернатора, он добросовестно передавал в минералогический и дендрологический кабинеты» (стор. 186). Отже, якщо припустити, що із археологічними знахідками А.Я.Фабр був не такий «добросовісний», то це може пояснити, звідки «к 1844 году правитель канцелярии М.С.Воронцова составил довольно значительное собрание древностей античной эпохи, состоявшее из 134 предметов» (стор. 162). А також чому саме на 1844 р. (рік від'їзду М.С.Воронцова на Кавказ) припадає рішення розпродати колекцію і донести до загалу рішення заповідати усі статки на благодійність.

7. «Изучением социального состава, образовательного и возрастного цензов провинциальной администрации историки почти совсем не занимались» (Морякова О.В. Система местного управления России при Николае I. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. – С. 43). Втім, можемо вказати на такі спроби в роботах: Pinter W.M. The Social Characteristics of the Early Nineteenth-Century Russian Bureaucracy // Slavic Review. – 1970. – № 29. – Р. 429-443; Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М.: Мысль, 1978; Морякова О.В. Система местного управления России при Николае I. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998; Уортман Р.С. Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России. – М.: Новое литературное обозрение, 2004.

8. Салтыков-Щедрин М.Е. История одного города // Салтыков-Щедрин М.Е. Собрание сочинений в десяти томах.– М.: Изд-во «Правда», 1988. – Том 2 (http://az.lib.ru/s/saltykow_m_e/text_0010.shtml).